

ՀՈՎՀԱՆՆԵՍ ՍԱՐԿԱՎԱԳԻ «ԼՈՒԾՈՒՄՆ ԲԱՆԻՑՆ ԱՍՏՎԱԾԱԲԱՆԻ» ԼՈՒԾՄՈՒՆՔ-ՄԵԿԵՆՈՒԹՅՈՒՆԸ¹

ԱՆՆԱ ՕՇԱՆՋԱՆՅԱՆ

Հայտնի է, որ ընդհանրական եկեղեցու 4-րդ դարի կապաղովկիական հայր, «աստվածաբան» անուն-տիրոգոսը կրող Գրիգոր Նազիանզացու (328-389/90) մատենագրության մեծ մասը հայերեն է թարգմանվել ղեռ 5-րդ դարում և լայն կիրառություն գտել Հայ եկեղեցու աստվածաբանական-դավանաբանական բնույթի գրականության մեջ, որից քաղումներ են արել այնպիսի հեղինակներ, ինչպիսիք են Մովսես Խորենացին², Անանիա Շիրակացին, Ստեփանոս Սյունեցին, Ստեփանոս Ասողիկը, Գիրգոր Տղան, Վարդան Այգեկցին, Ներսես Շնորհալին, Հովհաննես Երզնկացին և այլք³: Գրիգոր Նազիանզացու երկերը անուրանալի ազդեցություն են ունեցել հայ աստվածաբանական մտքի զարգացման և բյուրեղացման վրա: Մեղանում մասնավոր ուշադրության են արժանացել նրա ճառաչարերը, որոնցից հայերեն թարգմանությամբ մեզ են հասել «Առ որս», «Քրիստոս ծնեալ», «Յաղթեցայ», «Որք յԵգիպտոսէն են» շարքերը⁴:

Մեզ հետաքրքրող «Քրիստոս ծնեալ» ճառաչարը բաղկացած է տասներկու միավորից, որոնցից հրատարակվել է միայն ա միավորը՝ նվիրված Քրիստոսի ծննդին⁵: Այս ճառաչարի «Ի ծնունդն Քրիստոսի», «Նորին ի յայտնութիւն Տեառն» և «Նորին ի մկրտութիւնն» ճառերը, որոնք ճառաչարի ա, բ և գ միավորներն են, իրենց համառոտ պատճառ-նախաբաններով հանդերձ, ընդգրկվել են միջնադարյան հայ աստվածաբանական-մեկնողական երկերի մեջ՝ հատվածաբար կամ ամբողջովին, քանի որ առանցքային նշանակություն են ունեցել Հայ եկեղեցու քրիստոսաբանության վաղեմությունը և ճշմարտացիությունը փաստելու և ջատագովելու համար: Այսպես, Ստեփանոս Սյունեցին մեջբերումներ է անում «Քրիստոս ծնեալ» ճառաչարի «Ի ծնունդն Քրիստոսի» և «Ի սուրբ պասքայ» միավոր-

¹ Սույն հոդվածը տպագրվում է 13-6D381 ծածկագիրը կրող «Դրվագներ հայ աստվածաբանական մտքի պատմությունից» թեմայի շրջանակներում:

² Տե՛ս, **Նորայր Բուզանդացի**, Քննասեր, Բ, 1887, էջ 56-62, նաև՝ **Խալաթյանց Գ.**, Մովսես Խորենացի և իւր աղբիւրները, Յաւելոսօ Արարատի, 1897, նոյեմբեր և դեկտեմբեր, էջ 531-539: **Սուրադյան Կ.**, Գրիգոր Նազիանզացին հայ մատենագրության մեջ, Եր., 1983, էջ 141-142:

³ Մանրամասները տե՛ս, **Սուրադյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 143-168:

⁴ Տե՛ս **Սուրադյան Կ.**, նշվ. աշխ., էջ 69-84, **Անայան Զ.**, Հայկական մատենագրություն (Ե-ԺԸ դդ.), հտ. Ա, Եր., 1959, էջ XLII:

⁵ Տե՛ս, Գիրք և ճառ հոգեշահ, Կ.Պօլիս, 1722, էջ 7-28:

ներից երկաբնականների դեմ գրված իր հակաճառական երկում¹: Առավել հաճախ նշված ճառերը հղվել են սուրբ Ծնունդը և Մկրտությունը միասին հունվարի 6-ին տոնելու Հայ եկեղեցու ավանդույթի վավերականությունը ընդգծելու նկատառումով, ինչպես օրինակ Անանիա Շիրակացու երկերում:

Հայ մատենագրության ընտիր գոհարներից են Գրիգոր Նազիանզացու վերոնշյալ ճառաշարերի անանուն և հեղինակային մի շարք լուծմունքները: Հատկապես շատ են մեկնվել «Առ որս» և «Քրիստոս ծնեալ» շարքերը: Հիշատակություններ կան «Քրիստոս ծնեալ»-ի դժվարընկալելի և աստվածաբանական-հակաճառական տեսանկյունից կարևորություն ներկայացնող հատվածների լուծմունք-մեկնությունների մասին՝ Հովհաննես Սարկավազի (1057-1129/30)², Ներսես Շնորհալու (մոտ 1100 - 1173), Վարդան Հաղբատեցու (մահ. 1191 թ.), Եղիա Ասորու (12-րդ դ. երկրորդ կես), Մխիթար Գոշի (1120-ական թթ. - 1213), Դավիթ Քոբայրեցու (1150-1220), Մեսրոպ Գանձակեցու (18-րդ դ. կես) և այլոց հեղինակությամբ:

Պետք է նշել, որ «Քրիստոս ծնեալ»-ի որոշ լուծմունքներ հեղինակային են, մյուսները, ինչպես օրինակ, Մեսրոպ Գանձակեցունը, նախորդ լուծմունքներից արված ծաղկաքաղեր³: Բացի այդ, դրանց մի մասն ունի հեղինակային նշում, մյուսներն անանուն են կամ ուղղակի անհայտ: Այսպես, օրինակ, Ղ. Ալիշանի պնդմամբ Ներսես Շնորհալին գրել է «Քրիստոս ծնեալ»-ի մեկնությունը, որը հետագայում աղբյուր է ծառայել Վարդան Հաղբատեցուն նույն ճառի լուծմունք-խմբագրությունը գրելու համար⁴, թեև Ն. Ալիշանը կասկածի տակ է առնում Վարդան Հաղբատեցու խմբա-

¹ Սուրադյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 149:

² Հովհաննես Սարկավազի ծննդյան թվականը դնում ենք ըստ Գայանե Սիմոնյանի «Հովհաննես Սարկավազը և իւր "Մեկնութիւն Տումարիս Հայկազնեայ"-ն» վերտառությամբ ատենախոսության, (2013 թ. դեկտեմբեր), էջ 45: Հեղինակը տարաբնույթ աղբյուրների վերլուծության արդյունքում ճշտում է Սարկավազի ծննդյան հստակ թվականը:

³ Այս մասին նշում ունի հենց ինքը հեղինակը: Գրիգոր Աստվածաբանի «Առ որս» և «Քրիստոս ծնեալ» ճառաշարերի լուծմունքները պարունակող իր ինքնագիր ժողովածոյում (ՄՄ, 1466), Մեսրոպ Գանձակեցին գրում է, որ. «Յերկրէն Աղոանից մեղապարտ Մեսրոպ, անարժան քահանայ և կրօնաւոր, յընթեռնուլն ոչ կարէի իմանալ գօրութիւն սորա, և իմ խնդրեալ և որոնեալ աստ և անդ թերևս գտանի զլուծմունս ինչ կամ մեկնութիւնս. ոչ ուրէք գդի զկատարեալն, բայց միայն Գեորքեայ վարդապետի Երզնկացոյ համառօտ լուծմունքն և զայն հոյժ ծաղկաքաղ եղեալ և ընդարձակ քայլափոխեալ (թ. 1ա).... յետ այտորիկ եհաս ինձ ընթանալ ուխտ և երկրպագութիւն ի մեծ և գերահռչակ առաքելական Աթոսն՝ Տաթև... և գտի անդ ի գրքադարանն զմեծ գիրք մի զոր գրեալ էր Սիմեօն աշակերտն Տաթևացոյ, նորին հրամանաւն երեսուն գրոց լուծմունք ի միում տփի կապեալ... բայց ոչ գոյ զմակագիրն շինողին գրեալ, թե ո՞վ ոք էր... (թ. 1բ)... եւ ոմանք ի հարազատ եղբարցն յորդորեցին զիս ի մի վայր ժողովել այս երկու լուծմունս՝ զհինն և զԳեորքայն, և այսու պատճառով ի մի վայր ժողովեցի այս երկու լուծմունս, այլև զպակասն աստուստ և անտուստ, զորս ի սրբոյն Գրիգորի Տաթևացոյ գրեանցն, զորս ի մեկնչաց մերոց վարդապետացն ժողովեցի և եդի աստ ... և զիւրաքանչյուր ճառս ի զլուխս բաժանեցի և հանդեպ բնաբանին զմեկնութիւն գրեցի և կարմիր գրով նշանակեցի (թ. 2ա)»:

⁴ Ալիշան Ղ., Շնորհալի եւ պարագայք իւր, Վենետիկ, 1873, էջ 262-265:

գիր լինելու փաստը, քանի որ Ալիշանը չի նշում իր աղբյուրները¹: Ցավոք, Ներսես Շնորհալու մեկնությունը մեզ չի հասել, կամ էլ պետք է փնտրվի անանուն լուծմունքների շարքում, սակայն Վարդան Հաղպատեցու լուծմունքի մասին մեզ որոշակի պատկերացումներ է տալիս ՄՄ 2021 ձեռագիրը, որը նրա խմբագրած Տալևապատճառ ժողովածույի ավելի ուշ ընդօրինակությունն է²: Ուշագրավ է, որ 11-րդ դարից ի վեր «Քրիստոս ծնեալ»-ի լուծմունքների ամենատարբեր խմբագրություններ տեղ են գտել մի շարք մեկնողական և հակաճառական բնույթ ունեցող ժողովածուներում, այդ թվում նաև Տալևապատճառ ժողովածուներում³, որոնց ուսումնասիրությունը ոչ միայն հնարավորություն է տալիս որոշակի ճշտագրումներ անել, այլև նորանոր աղբյուրներ բացահայտել՝ լուծելով մինչ օրս անլուծելի թվացող մի շարք հեղինակային և տեքստաբանական խնդիրներ: Այնուամենայնիվ, մեր նպատակը չէ այստեղ անդրադառնալ վերոնշյալ խնդիրներին: Սույն հոդվածում միայն ներկայացնելու ենք «Քրիստոս ծնեալ» ճառաչարի ա միավորի թերևս ամենավաղ գրված լուծմունք-մեկնության, այն է՝ Հովհաննես Սարկավագի «Լուծումն բանիցն Աստվածաբանին» բնագիրը:

Վերը նշվեց, որ Հովհաննես Սարկավագը գրել է Գրիգոր Նազիանզացու «Քրիստոս ծնեալ»-ի լուծմունքը: Կ. Մուրադյանը բնագրերի հատվածային համեմատություններ ցույց է տալիս, որ Հովհաննեսը օգտվել է Գրիգոր Աստվածաբանի երկերից, մասնավորապես, մեջբերումներ է արել «Առ որս» ճառաչարից և «Առ Կղեղոնիոս» գրված թղթից⁴: Ինչ վերաբերում է «Քրիստոս ծնեալ»-ի սարկավագյան լուծմունքին, որը մեզ է հասել 5596 թվակիր ձեռագրով⁵, ապա պետք է ասել, որ հարցին այս կամ այն չափով անդրադարձել են Կ. Միրումյանը⁶ և Կ. Մուրադյանը⁷, այն անվերապահորեն համարելով Սարկավագի գրչին պատկանող գործ:

Կ. Միրումյանը, հիմք ընդունելով Հովհաննես սարկավագի «նա՛ յանապատե, և ե՛ս՝ քահանայապետի որդի»⁸ տողը, գրում է. «Այս նախադասությունից պարզ երևում է, որ խոսքը վերաբերում է Աստվածաբանին և Սարկավագին, որովհետև «քահանայապետ» բառը ունեցել է նաև «քահա-

¹ Ալիյան Ա., Վարդան վարդապետ Գաղաթեցի, Մատենագրական հետազոտություններ, հտ. 1, Վիեննա, 1922, էջ 70-71:

² Տե՛ս, ՄՄ 2021, Տալևապատճառ, ք. 43ա-49բ:

³ Տե՛ս, ՄՄ 4139, ք. 30ա-39ա, ՄՄ 5443, ք. 126բ-144ա, ՄՄ 2771, ք. 85բ-95բ, ՄՄ 5561, ք. 243բ-252ա:

⁴ Մուրադյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 152:

⁵ ՄՄ 5596, ք. 98բ-111բ:

⁶ Միրումյան Կ., Գովհաննես Սարկավագի երկու իմաստասիրական գրվածքները և դրանց արժեքը, Պատմա-բանասիրական հանդես, № 2, 1979, էջ 154-155:

⁷ Մուրադյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 151, 186-188:

⁸ Այս և հետագա ընդգծումները մերն են:

նա» իմաստը: Իսկ մեզ ստույգ հայտնի է, որ Հովհաննեսի հայրը քահանա է եղել»¹:

Մեր խորին համոզմամբ, սակայն, այստեղ խոսքը ոչ թե Գրիգոր Աստվածաբանի և Հովհաննես Սարկավազի մասին է, այլ Հովհաննես Մկրտչի և Գրիգոր Աստվածաբանի: Սարկավազը մեկնում է Գրիգոր Նազիանզացու հետևյալ տողերը. «Յովհաննէս գոչեսցէ. Պատրաստ արարէք զճանապարհս Տեառն (հմտ. Մատթ. Գ 3): Եւ ես (իմա՛ Գրիգոր Նազիանզացին – Ա.Օ.) գոչեցից զաւուրս զօրութիւն»³:

Հստակ է, որ մեկնելով այս հատվածի «Յովհաննէս գոչեսցէ» և «Եւ ես գոչեցից» արտահայտությունները, Հովհաննես Սարկավազը համեմատական է անցկացնում Հովհաննես Մկրտչի և Գրիգոր Նազիանզացու միջև, ասելով. “Նա, այսինքն՝ Հովհաննես Մկրտչի, յանապատէ և ես՝ Գրիգորը՝ քահանայապետի որդի»: Ավելին, հայտնի է, որ Հովհաննես Մկրտչի ճգնաճեղական կյանք էր վարում անապատում՝ սնվելով վայրի մեղրով և մորեխներով (Մատթ. Գ 4), այսինքն՝ «յանապատէ» էր, կամ Եսայի մարգարեի խոսքերով՝ “ձայն բարբառոյ յանապատի” (Ես. Խ 3): Պակաս հայտնի փաստ չէ նաև այն, որ Գրիգոր Նազիանզացու հայրը, սկզբում լինելով իփսիստարիոսների գլխավոր քրմերից, մոր՝ Նոննայի աղերսներով և աղոթքներով դարձի է գալիս քրիստոնեություն և հետագայում եպիսկոպոս ձեռնադրվում⁴: Այսինքն՝ Գրիգոր Նազիանզացին նույնպես «քահանայապետի» որդի էր, և անհիմն է վերոբերյալ տողերի հիման վրա համեմատական անցկացնել Գրիգոր Աստվածաբանի և Հովհաննես Սարկավազի միջև՝ փաստելու համար Սարկավազի հեղինակ լինելը:

Այնուամենայնիվ, մենք ծանրակշիռ փաստարկներ չունենք Հովհաննես Սարկավազի՝ այս լուծմունքի հեղինակ լինելու փաստը հերքելու համար, թեև, ստորև ներկայացվող բնագրի խորագրից զատ, մատենագրություն մեջ ոչ մի ուղղակի վկայություն չկա նաև այն մասին, որ Հովհաննես Սարկավազը գրել է նման լուծմունք: Հովհաննես Սարկավազի վարքում տեղեկություն կա այն մասին միայն, որ նա «յամենայն ղէմս բանի և գործոյ, տեսութեան և յառաջբերութեան, գրելոյ և ընթեռնելոյ, պատմագրութեան և վարդապետական վերլուծութեան, մարգարէականին և առաքելականին այնպէս կատարելագոյն գտաւ որպէս ոչ ոք, մի մինն միայն համ-

¹ Միրումյան Կ., Ընդ. աշխ., էջ 155, տողատակ 4:

² Չայն բարբառոյ յանապատի, պատրաստ արարէք զճանապարհ Տեառն, եւ ուղիղ արարէք զշալիս Երրա (Մատթ. Գ 3, հմտ. Ես. Խ 3):

³ Տեւ, Գիրք և ճառ հոգեշահ, Ընդ. աշխ., էջ 8:

⁴ Տեւ, **Флоровский Г.**, Восточные отцы Церкви, М., 2005, стр. 139.

բաւեալ՝ կամ ի գործս, կամ արդիւնս»¹, ինչից կարելի է ենթադրել, որ նա նաև աստվածաբանական մեկնութիւն-լուծմունքների հեղինակ է եղել:

Հարկ է նշել, որ Կ. Մուրադյանը Հովհաննես Սարկավազի լուծմունքը, մյուս լուծմունքների համեմատ, համարում է յուրօրինակ և ինքնատիպ, քանի որ «մեկնիչը վերանում է առաջադրվող բացատրութեան շրջանակներից և այլադրյուր վկայութիւններով է օժտում այն»², այսինքն՝ տեքստը համեմուտ է փիլիսոփայական և բնագիտական մեկնութիւններով: Ի տարբերութիւն Կ. Միրումյանի, որը Սարկավազի լուծմունքի բնագիտական հատվածների աղբյուր է համարում Արիստոտելի և Նեմեսիոս Եմեսացու երկերը³, Կ. Մուրադյանը ցույց է տալիս, որ Սարկավազի աղբյուրը նախ և առաջ Բարսեղ Կեսարացու «Վեցաւրեայ»-ն է, որից նա բառացի, կամ վերապատմելու եղանակով մեջբերումներ է արել⁴:

Այնոամենայնիվ, «Քրիստոս ծնեալ»-ի լուծմունքները բոլորն էլ յուրօրինակ են, քանի որ յուրաքանչյուր հեղինակ ինքն է որոշում, թե տեքստի որ հատվածներն են ենթակա մեկնութեան, վերլուծութեան, լուսաբանման, ինչը պայմանավորված է նաև լուծմունքը գրելու նպատակով: Դատելով Հովհաննես Սարկավազի լուծմունքի բովանդակութիւնից և ընտրված հատվածներից, նա նպատակ է ունեցել հատուկ անդրադառնալ քրիստոսաբանութեան տեսանկյունից կարևոր դրվագներին, ինչպես նաև Գրիգոր Աստվածաբանի «չուրթերով» քրիստոնյաներին խրատել և ուղենշել քրիստոնեական պարելու ճանապարհները: Սարկավազի լուծմունքի հետքերը տեսանելի են ավելի ուշ գրված «Քրիստոս ծնեալ»-ի լուծմունքներում:

Բնագիրը տրվում է ըստ՝

ՍՍ 5596 ժողովածու: ԺԳ դար: Գրիչ-ստացող՝ Աստոածատուր: Թերթ՝ 346: Թուղթ՝ 17X13: Կաղմ՝ կտղ: Աստառ՝ սպիտակ կտավ: Յիշատակարան՝ 48բ, 216բ:

Չեռագրային առանձնահատկություններ: Ձեռագրի գլխավոր առանձնահատկութիւնն այն է, որ բառամիջում և բառավերջում է՝ տառին, օժանդակ բայերի դեպքում երբեմն է, երբեմն և տառն է գրվում, բառավերջի ո

¹ Հանդէս բանի վասն Երանեալ առնն աստուծոյ Սարկաւազին կենաց և մահուն և այլոց սրբոց հուպայն ժամանակս, Հովհաննէս Իմաստասերի մատենագրութիւնը, Եր., 1956, էջ, 120: Շնորհակալ եմք Գ. Սիմոնյանին, ով մեր ուշադրութիւնն այս վկայութեան վրա բերեց: Տե՛ս նաև, Սիմոնյան Գ., «Հովհաննէս Սարկավազը և իւր «Մեկնութիւն Տումարիս Հայկազնեայ»-ն» (ատենախոսութիւն), էջ 28:

² Մուրադյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 187:

³ Միրումյան Կ., նշվ. աշխ., էջ 158:

⁴ Նույն տեղում, տողատակ 49:

տառից առաջ $\bar{\text{L}}$ –ը չի դրվում, օր.՝ հոգոյ = հոգւոյ, բառավերջի ձայնավորից հետո գրեթե բոլոր եղանակներում յ տառն ընկնում է: Աւ = աւ, բառամիջի ե-ն որոշ բառերում սղվում է, օր.՝ հրչտակ, երբեմն ե $\bar{\text{}}$ ը, օր.՝ հրըչտակ, բառամիջի ը-ն երբեմն գրվում է, օր.՝ ծնընդեամբ, բառասկզբի զ $\bar{\text{}}$ ս, օր.՝ սգեցաւ, երբեմն կ $\bar{\text{}}$ գ, օր.՝ ընգղմել, երբեմն ղ $\bar{\text{}}$ խ, օր.՝ փաղչել, երբեմն ն $\bar{\text{}}$ մ, օր.՝ անփոփել, երբեմն տ $\bar{\text{}}$ ղ, օր.՝ ընդանի և այլն:

Բնագրում Գրիգոր Նազիանզացու «Քրիստոս ծնեալ» ճառի համառոտված տեքստը վերականգնել ենք ուղիղ [] փակագծերում՝ ըստ «Գիրք և ճառ հոգեչաֆ» ժողովածույում հրատարակված տեքստի:

Բնագրում համառոտված սուրբգրային համարները նույնպես վերականգնել ենք ուղիղ [] փակագծերում՝ հիմք ընդունելով Աստվածաշունչ Մատեանի 1997 թ. Հայաստանի Աստվածաշնչային Ընկերության հրատարակութունը:

ԼՈՒԾՈՒՄՆ ԲԱՆԻՑՆ ԱՍՏՈՎԱԲԱՆԻ ՍԱՐԿԱԽԱԳԻՆ¹

Քրիստոս ծնեալ: Հայրական ծնունդն:

Լինի: Ի Կուսեն ծնունդն:

Փառաւորեցե՛ք: Արդար և առաքինի վարուք:

Քրիստոս յերկնից: Անմարմին վարուք հանդիպեցարուք:

Քրիստոս ի վերայ երկրի: Աստուած՝ մարդ եղեալ և երկնայինն յերկիր խոնարհեալ: Բարձրանալ² պարտ ե իբրև զՄովսես և ելանել ի Սինեա:

Երգեցե՛ք Տեսն երգ նոր: Աւրհնեցե՛ք զՏէր յաւրհնութիւն նոր:

Արհնեցե՛ք զՏէր ամենայն երկիր: Ոչ միայն հրէայք, այլև հեթանոսք:

Եւ զի երկոսեանն միանգ[ամայն առնելով ասացից] ուրախ լիցին երկինք և ցնծասցն երկիր]: Երկիր երկնայն և երկիր երկնաւ վասն զի յաշտութիւն եղև հրեչտակաց ընդ մարդկան:

Յաղագս երկնաւորին: Որ ի սկզբանեն եր:

Եւ ապա երկրաւորիս: Որ միացաւ ի մարմնի Աստուած Բանն:

Դողարով և խնդութեամբ: Ծառայեցե՛ք Տեսն երկեղիւ: Վասն յանցանացն դողալ պարտ ե և խնդութեամբ ակն ունել հատուցմանն վերջին:

Կանա՛յք, կոյսք լերուք: Կարողանան և արամբիքն լինել մայր Քրիստոսի, որպես ինքն վկայէ. «Ո՞վ ե իմ՝ մայր» (Մատթ. ԺԲ 48): Զաչ սպ//ել³ ի չարէ և զայլ սգայո: |99ա|

¹ Բնագրի ուղղագրությունը պահպանել ենք:

² Բնագրում՝ բարձրան<ան>ալ:

³ Անընթեռնելի է:

Ո՞վ ոչ երկիր պագցե, որ ի սկսբանն [էր]: Ի սկբանէ Բանն, իսկսբանն եր, որ արար իսկսբանն:

[Ո՞վ ոչ փառաւորեսցէ] որ ի կատարածին է, որ նորոգ յարութեամբն:

Դարծեալ լոյս հաստատի: Ասաց Աստուած՝ եղիցի լոյս, և եղև:

Դարծեալ խաւար լուծանի: Մի՛ իսկսբանն և Եգիպտոսին և մարմնանալովն կռապաշտութեանն:

Եգիպտոս խաւարաւ տանջի: Սատանա և իւրքն:

Իսրաել սեամբ լուսաւորի: Ամենայն Հաւատացեալք:

Ժողովորդ, որ նստէիք ի խաւարի: Հեթանոսք ի կռապաշտութեան]:

Տեսն՛ք զլոյս մեծ գիտութեան]: ԶԵրրոգութեանն խոստումն]:

Առաջինն էանց: Կռապաշտութիւն:

Գիրն տեղի տա: Աւրենքն:

Հոգին յաղթահարե: Աւետարանն:

Ստուերքն անց[անեն]: Կռապաշտութիւն]:

Մերխեսեդեկ ժողովի, անհայրն անմայրն [լինի]: Ո՛չ սկիզբն աւուրց և ո՛չ կատարած կենաց, թագաւոր խաղաղութեան, քահանայապետ: Ամենայն ի Քրիստոս ժողովեցան: Մեկնելով ասէ՝ անմայր յառաջնում] ի Հաւրէ ծնընդեամբն, անհայր յերկր[որդումս]՝ ի Կուսէ ծնընդեամբն:

Արենք բնութեանն քակտին: Առանց ցաւոց և տրտմութեան ծնանիլ ի առանց սերման, որպես վկայէ Դանիել:

Ամենայն հեթ[99բ]անոսք կայրեցե՛ք ձեռ[աւր]: Ո՛չ մարմնով ուրախանալ, այլ Հոգոյն սգայարանաւք զուարճանալ:

Զի մանուկ ծնաւ: Ի Հրեից, և տուաւ Հեթանոսաց:

Յովաննես գոչեսցե՛ [պատրաստ արարեք զճանապարհս Տեան]: ԶԵսայեայն՝ ես «ձայն բարբառոյ յանապատին» (Ես. Խ 3), և եթե՛ «Ո՞ եցոյց ձեզ փաղչել ի բարկութեանն, որ գալոցն է]» (Մատթ. Գ 7):

Եւ ես գոչեցից [զաւուրս զաւրութիւն]: Նա յանապատե, և ես՝ քահանայապետի որդի, և ես //՛/՛:

Անմարմինն մարմնանա: Ըստ Յոհաննու Բանն մարմին լինի (Հմմտ. Յովհ. Ա 14):

Բանն թանձրանա: Տեսանելի լինի և շաւղափելի: Յինքն ձգեալ յարենե Կուսին զնիւթ մարմնոյն թանձրանա ի մարմին, ըստ աւրինի՝ յորժամ ի հրացանութենէ փայլական հրոյ Հոսեալ յաւղս յինքն անփոփե զբնութիւն և զխոնաւութիւն ջրոյ և այնպես պրկմամբ ուղոյն թանձրանա՝ մածեալ եռացմամբ աւղոյն, և կարծրացեալ՝ քարանա: Բայց մի՛ ոք ամենայնիւ զաւրինակն մերձ դիցէ ճշմարտութեանն, զի անդ շփոթումն և ապականու-

¹ Անընթեռնելի է:

թիւն իւրաքանչիւր բնութեան, իսկ աստ կենդանի հուր աստուածութեանն՝ իջեալ յորովայն Կուսին և ձգեալ յինքն ի բնութենե զանգուածոյս մերոյ: Եւ հրացեալ աստուածութեամբն ձևանա, ընդ նմ|100ա|ին ձևանա և աստուածութիւնն: Եւ մնա ըստ իւրում բնութեանն անփոխադրելի: Եւ զորաւրինակ մարմինն խառնեալ ընդ Բանին եղև որ ինչ եր Բանն, և զմարմին լինելն ոչ կորոյս, այլ մնաց մարմինն ըստ ձևոյն և ըստ թանձրութեան բնութեանն: Ըստ նմին աւրինակի և աստուածութիւնն, միացեալ ի մարմնի, եղև մարդ՝ առանց ապականացու կրից, և պահեաց զիւր անիմանալի բնութիւնն անպարագրելի և անփոփոխելի: Եւ այս ամենայն եղև գործակցութեամբ Հոգոյն:

Անտեսանելին տեսանի: Անտեսանելին Աստուած մարմնով տեսանի:

Անշաւափելին շաւափի: Անշաւափելին Աստուած ի Թաւմաէ շաւափի[ի] (Յովհ. Ի 24-29):

Անժամանակն Աստուած ծննդեամբ ի Կուսեն սկսանի:

Որդին Աստուածոյ Որդի մարդոյ լինի:

Յիսուս Քրիստոս երեկ [և այսար]: Որ ընդ Հաւր եր յառաջ քան զամենայն, որպես վկայէ Յովհաննես՝ «Ի սկսբանէ եր Բ[անն]» (Յովհ. Ա 1), այսաւր ծննդեամբ ի Կուսեն:

Նոյն [ինքն] և յաւիտեանս: Նոյն Որդի ընդ Հաւր յաւիտեա[նս]:

Հրեայք գայթակղեսցին: Դու մարդ ես և զանձն քո Աստուած [առնես] (Յովհ. Ժ 33): Եւ քար գլորման լինի՝ ըստ Եսայիա, և վեմ գ[այթակղութեան] (Հռոմ Թ 33, Հմմտ. Ա Պետ. Բ 8): Եւ ըստ Սիմեոնի. «Ահա սա կա ի գլորումն և ի կան[գնումն]» (Ղուկ. Բ 34) |100բ|:

Հերանոսք ծիծաղեսցին: Զիւրեանց աստուածովքն պարտին ծիծաղել:

Հերետիկոսք լեզուագարեսցեն¹: Արիոսեանքն և նմանք նոցա լեզուագարեալք այլ այլոյ:

Յայնժամ հաւատասցեն յորժամ տեսցեն յերկինս երթեալ: Զոր ասեր Տէրն, թէ. «Ես նոյն եմ և ո՛չ փոփոխեցա» (Հմմտ. Մաղ. Գ 6): Եւ հրեշտակք հիանային ի տեսանելն զնա, և այլ բազում սքանչելիք և նշանք աստուածայինք:

[Եւ եթե ոչ յայնժամ], այլ յորժամ յերկնից եկեսցեն: Գալոց է Որդի մարդոյ բազում հրեշտակաւք և այլն, և տեսանելոց եմք զնա որպես և են: Եւ որ այլ այսպիսիք:

[Եւ իբրև զդատաւոր նստցի]. եւ այսորիկ յետո: Ի ժամանակի իւրում քննեսցուք:

¹ Գրիգոր Աստվածաբանի ճառում (այսուհետև՝ ճառում)՝ լեզուագարեսցին, տե՛ս, Գիրք և ճառ հոգեշահ (այսուհետև անունը չենք նշում), էջ 8:

Բայց այժմ Աստուծոյ յայտնութեանս տաւն ե: Թէ պարտ ե վասնորոյ տաւնս ե և բանս գայս իմանալ:

Քանզի երևեցաւ Աստուած մարդ ի Կուսնն: Տեսանես, զի սուրբ վարդապետս զմարմնոյն երևուամն Աստուծոյ երևուամն ասե:

Որ երն [և միշտ է]: Իսկսբանէ եր Բանն և միշտ է ընդ Հաւր:

Ի միշտ է Էն: Ի Հաւրե:

Առաւել քան զպատճառ և զ[բան]: Մարդկան բան ո՛չ կարէ ճառել զՀայրական ծնունդն, որպես Հրշտակք ո՛չ գիտեն յառաջ քան զինքեանց լինելութիւնն, այլ մարմնական ծնունդս զմարմնականաց [101ա] փրկութեան պատճառ ունի:

Ձի և ոչ է իսկ: Են որ են և ասին, և են որ չեն և ասին, և որ ե և ո՛չ ասի:

Քան զբան գեր ի վերոյ: Ջանցանե զմարդկան մտածութեամբք և զՀրշտակաց, այլ վասն փրկութեան մարդկան եղեալ զկնի:

Ձի որ զլինելն ետ: Իբրև զՀայր ստեղծ յիսկսբանն և իբրև զվարդապետ բարիոք գոլ ետ և շնորհե միշտ բարիոք գոլ ի միւսանգամ գալստեանն:

Մանաւանդ զցնդեալս: Ի դրախտեն ցնդեաց չարն. առ նոյն Հանցե մարմնանալովն:

Եւ անուն երևեցելոյն Աստուծոյ երևումն: Ո՛վ Արիոս, գանուև երևեցելոյն Աստուծոյ «երևումն» ասէ վարդապետս սուրբ, և դու զիա՞րդ Համարձակիս Հայհոյել զԱստուած:

Այս է մեզ տաւնս, զա՛յս տաւնեմք: Ո՛չ որպես Հեթանոսք սնոտաւք և դիւական պաշտամամբքն տաւնեն, և ո՛չ որպես Հրեայն ըստ աւրինին և զոհիւք և մատուցմամբ ողջակիզաց, այլ որպես Աստուծոյ վայել ե տաւնել Հոգեորպես և ուրախանալ գալստեամբն Աստուծոյ առ մարդիկ: Եւ վարձս և փոխարենս զհատուցումն արդարոց առնուլ և ի վերին կայեանս վերանալ, ուր տաւնաւդացն ե զուրաճութիւն [101բ] մշտակա առաջի Աստուծոյ:

Քանզի այսպես ասել ընդանեգոյն ե: Ո՛չ Հարթ ճանապարհ, այլ գառի-վեր՝ յերկրէ ի յերկինս:

Ձի զին մարդն ի բաց դնելով. որ ինչ մեղացն ե տեսակ:

Ձնորն սգենուցումք: Ջչարչարանսն Քրիստոսի սգենուցումք, զպահելն, զաշխատելն, զտքնելն, զաղաւթելն¹:

Եւ որպես Ադամաւ մեռաք, նոյնպես Քրիստոսի կեցցուք: Յառաջին մարդոյն զանեծս ընգալաք և ընդ մահուամբ գրաւեցաք: Ի ձեռն Քրիստոսի մարդեղութեանս ազատեցաք և որդիք Աստուծոյ անուանեցաք:

Ընդ Քրիստոսի[ւ] ծնեալք: Աւագանաւն:

¹ Եւայն՝ զաշխատելն, ապա սրբաբ.՝ զաղաւթելն:

եւ խաչակիցք լեալք]: Առաքինի վարաւք:

Ընդ մին թաղեալք և ընդ նմին յար[ուցեալք]: Խորհրդաբար քահանայն խաչանման արկանե զեղն աւծութեան յաւազանն՝ զչարչարանսն Քրիստոսի նշանակելով: Եւ զմանուկն երիս հետս ընգղմելով ի ջուրն՝ զերեքաւրեա զլթաղումն նշանակե:

Քանզի պարտ ե ինձ կրել զգեղեցիկ [անդրէն դարձումն]: Ինձ ասելով՝ զնախահայրն ասե, որ վերստին շնորհեցաւ զոր յառաջագոյն կորոյս:

Եւ զորաւրինակ ի քաղցրագունիցն եկին տրտմակ[անքն] |102ա|: Ի ձեռն ճաշակման պտղոյն զտրտմութեան ծնունդն և զքիրտն երեսացն:

Նոյնպէս ի տրտմականացն ի վեր [ելանել ի քաղցրագոյնսն]: Որում արժանացան սուրբքն և մտին ի քաղցրագոյն առագաստն:

Ջի ուր առաւել եղենս եւ մեղքն, առաւել եղեն շնորհքն]: Ի ձեռն չարին մեղքն, ի ձեռն Քրիստոսի թողաւ, և շնորհաւք ապրեցաք:

Եւ եթե ճաշակումն դատապարտեաց [որչափ առաւել ևս Քրիստոսի չարչարանքն արդարացուցին]: Մեկնողաւրեն ասե, զի որ չարչարի և խաչակից լինի Քրիստոսի, արդարանա:

Արդ այսուհետև տանեսցուք: Դարձեալ՝ ի խրատ դարձուցանե զբանն:

Մի՛ աշխարհապես: Որք տաւնեն զպատերազմաց յաղթութիւն և զառոււմն քաղաքաց և զմանգանց լինելութիւն, զամաց լիութիւն, զհարսանիս:

Այլ աստուածաբար: Անմարմնապէս զամենայն առաքինութիւնս կատարել:

Մի՛ զմերս, այլ որ ինչ յաղագս մեր: Մեր կերակուր և ըմբելի և հեշտութիւն քնոյ, իսկ վասն մեր՝ անսուաղութիւն, քրտունք և աղաւթք:

Մանաւանդ թե՛ որ Տեսնն է: Չարչարանք և նեղութիւնք, որպէս ասե Պաւղոս. «Լնում զպակասութիւն չարչարանացն Քրիստոսի ի մարմնի իմում» (Կող. Ա 24):

Մի՛ զտկարութեանս, այլ զբժշկութեանս: Մի՛ զհեշտութեանց, որ|102բ|ով հիւանդացաքն:

Մի՛ զստեղծուած[ոյս], այլ զվերին ստեղծուած[ոյն]: Մի՛ զոր խնդրե մարմինս, այլ զչարչարանս մարմնոյն, զայն, որով վերստին նորոգեցաք:

Մի՛ զնախադրունս պսակեսցուք: Ջոր յառաջ սկսաւ, կտրեաց զոճ բանին առ զայրոյց¹ սրտին, վասն զի մարմնապէս տաւնէին, զարդարէին զնախադրունս քաղաքին դիպակովք և կերպասովք և մետակս առաջս սփռէին ի փողոցսն, որոց պարտ եր զսգայարանս հոգոյ և մարմնոյ պսակել արդարութեամբք:

¹ Ձայրոյթ (°):

Մի՛ զակն պարարեսցուք: Գունոյ վայելջութիւն զակն պարարեն, իսկ սուրբ խորհուրդք զմիտս պարարեն, որ է հոգոյ ակն:

Մի՛ զլսելիս հեշտացուցուք: Խեղկատակութեամբ և պոռնկական երգովք հեշտացուցանէին, որոց պարտ եր հեշտանալ աստուածային պատուիրանաւքն:

Մի՛ զճաշակելիս պոռնկեցուցուք: Որպես պոռնկութիւն է աւելորդ ամուսնութիւնն, նոյնպէս պոռնկութիւն ճաշակելեացն աւելորդ ուտելն և ըմբելն:

Մի՛ շաւշափելեաց շնորհեսցուք: Որպես գող զտան գանձի՝ .Ե.աղոնոյ ընդ չորրորդն մտեալ և զհինգերորդն |103ա| բացեալ դիւրաւ զգանձսն յապշտակե, նոյնպէս և շաւշափելեաց գործ:

Մի՛ սգեստիւք խենեշացուք:

Մի՛ պայծաս քարամբք: Մի՛ ոսկե քար[ամբք]:

Մի՛ սուտ պաճոյձեալ գունովք, որ կանայք հնարին:

Չար սերմանցն չար երկրագործութիւնն: Ի սերմանցն պատշաճ համարեցաւ աւերինակ տալ: Երկրագործութիւնն մի է, բայց որոմս սերմանեալ ցորեան ո՛չ հնձե: Բերան մի է, որ երգե զերգս աստուածայինս և խաւսի զխեղկատակութիւն: Առն և կնոջ գործ մի է, բայց առն շնացողք չար սերմանս բուսուցանեն:

Մի՛ բազմականս բարձրս [կազմեսցուք խորան առնել որովայնի զժայթքեալն]:

Մի՛ պատուեսցուք զծաղկահոտ գինին:

Մի՛ երկիր և ծով զպատուականն: Երկիր՝ զպտուղս, ծով՝ զձկունս, աւդ՝ զթռչունս:

Մի՛ այլ այլում, շռայլութեամբ յաղթել փութացուք: Պատուովքն և արբեցութեամբ և մրցելով:

Ջայտսիկ հեթանոսացն: Յանդիմանէ նոսա, թե հեթանոսաց ե այսպիսի գործ որովայնի, որոց Աստուած որովայն իւրենաց է:

Այլ մեք, [յ]որոց բանն է երկրպագեալ: Բան կոչի և բանիւ պատուի:

Բանին զուարճացուք [և] աստուածային արինաւրն և պատմութեամբն [այլովք]: Թէ՛ Աբրահամ զայս ինչ գործեաց և Յոբ՝ զայս, |103բ| Եսայի սղոցեցաւ, և Երեմիա քարկոծեցաւ:

Եւ որոյ այսաւր է տալնս: Եւ եթե ծնաւ ի Բեդդէեմ և ի սրի եղաւ և յԵփրատս փախեաւ, և որ այլ ևս չարչարանք ի հրէիցն:

Եւ եթե ախորժեք: Բազում էին, որ ընդ ակամբ հայէին:

Բարիոր ձեզ կոչեցերցոտ: Հեթանոսաց կոչաւքն տաւնից և գիներբուաց ո՛չ բարիորք, այլ և թատերք խաղից՝¹ Պատուասիրաբար, որպես ծառա Տեառն, և որպէս աշակերտք վարդապետի սպասաւորեն:

¹ Սորգոք՝ խաղից:

Ձի ա՛րդ, կարող է կերակրել [աւտարս զգաւառականսդ և զքաղաքացի մի վայրաբնակս]: Աւտար կոչե գինքն ի փիլիսոփայական ուսմանե:

Եւ որոց սեփական է պայծառութիւն աղքատս [և անտունս]: Սեփական կոչե նոցա զիմաստութիւն, իսկ իւրն մուրաձաց բանս: Այլև յանդիմանե զնոսա ոսկեձեղուն և գումբեթաձև տաճարաւքն:

Եւ սկսանիմ աստի: Յանդիմանելով զնոսայ զոճ բանին կտրեաց: Արդ՝ կամի աստուածաբանել մակձայնութեամբ:

Բայց ինձ մարբեցե՛ք զմիտս և [զլսելիս]: Յամենայն աղտեղի խորհրդոց, որք միանգամ զուարճանայրդ յայտոսիկ, յոլովք էին ի բազմականսն ի հեթանոսաց, որք ո՛չ զուարճանային:

Խրախացեալք, որ ո՛չն թափի: Մարմնական կերակուրք ապականին և թափին [104ա], իսկ հոգևորն նույն ինքն լցեալ: Մարմնոյ կերակուրք ուռուցանեն և մեղկեն, իսկ հոգով լցեալն առաւել ևս սգաստանայ:

Համառատագոյն սակաւ բանս ասացից և իբրև բազում բանիւք լցից զսիրտս ձեր:

Եւ մի տաղտկութեամբ թախծիեալ¹ ընդ յագեցումն]: Բազում բանս ո՛չ ասեմ, զի մի՛ ծանրանայցեն լսելիք ձեր, զի առաւելութիւն բանից:

Աստուած եր միշտ: Յանցեալն:

Եւ է: Ի ներկայս:

Եւ եղիցի: Յապառնիսն:

Վասնզի և երն միշտ: Երն և եղիցի ըստ մեզ ժամանակի հատածքն [հոսանուտք բնութեանս]: Եր Աբրահամ և եղև Իսահակ:

Որ ե[ր]ն [միշտ]: Ջայս ասաց ընդ Մուսես անուն ինքեան:

Բաւանդակ ինքեամբ ի միասին [առեալ]: Որ են, գերն, և գեղին և ունի զանսկիսբն և զանվախճան:

Իբրև զի խոր իմն անբաւ են սահմանք [բնութեան քան զամենայն միտս գերազանցել]: Ձի մին յաւել վասն անբաւ խորութեան ե քան զհրշտակաց միտս գերազանցեալ և զմարդկան:

Եւ քան զժամանակ և զբնութիւն: Ժամանակ և բնութիւն՝ ի նմանէ եղեալ, ո՛չ կարեն հասու լինել:

Մտաք միայն նկարագրեալ: Նկարագրեն գրիչք, և ո՛չ երևի՝ մա՞րդ իցէ, թե՞՞ թռչուն:

Եւ այտրիկ յոյժ աղատ և չափաւոր[ապես]: Երևեցաւ Մաւսեսի տեսիլ հրոյ, Եսայիայ՝ աթոռ փառաց, [104բ] Եզեկիելի՝ կառս: Այլ ո՛չ ե ինքն այս: Այլ յաղագս խորոցն, զի տեսանել կարասցեն:

¹ Եւսի՝ թաղծեալ, ապա լուսանցքում սրբգր.՝ թախծեալ:

Այլ յայլմէ երևմանցն ժողովերց ի մի իմն [ձմարտութեանն կերպարան]: Որ նախքան զունելն ձողաւորն: Որպես չէ՛ ոք արեգական գիրկս կամ արկ իցի ածել կամ զհողմ բռնել ջանա:

Այսքան պայծառացուցանէ զմեր զիշխ[անական]: Զմիտս:

Եւ այս զմարբերցն: ԶՄովսեսին, զԵսայիայն, զԵզեկիելին:

Որքան զաչս փայլատականաց երագ[ութիւն ո՛չ կացերց]: Որպես փայլատական տեսութիւն զթափ անցանի յաչաց, ևս առաւել աստուածային տեսութիւնն:

Ինձ թոի, զի ըմբռնմամբն ձգեսցէ առ ինքն: Որ մանգան գեղեցիկ իրս երևեցուցանե, զի ի հետ ձգեսցեն և կամ ի գիրկս ամբարձցեն: Այսպես առնե զտեսիլսն և անփոփե, քանզի ամենևին անհասանելին երևամբն յոյս տայ և անփոփելովն անհասութիւն ցուցանե, զի զհետ ընթացին: Եւ յորժամ փափաքեն սրբեն զանձինս, վասն զի սրբոց երևի Աստուած և ի սուրբս բնակե և առնէ նմանս իւր:

Այնքան հաւասարապես, որքան ձանաչէ [զձանուցեալսն]: Ի հանդերձելումն յանդիման տեսանեն՝ որպես ասե Պաւղոս (Ա Կոր. ԺԳ 12):

Արդ անբաւ է աստուածութիւնն: Ո՛չ տեղեալ պարագրի և ընդ չափովք անկանի |105ա|:

Եւ նույն ամենայն ուստեք հասանելի [ինքեան]: Ինքն ինքեան երրորդութիւնն ամենայն ուստեք հասանելի է՝ որպես Փրկիչն ասեք. «Ոչ ոք գիտէ զՀայր, եթե ոչ Որդի» (Մատթ. ԺԱ 27), և «Ես և Հայր իմ մի եմք» (Յովհ. Ժ 30): Նոյնպես Հոգին, զՀայր և զՈրդի, և .Գ. Անձնաւորութիւն ընդ միմեանս:

Թեպետ և թուի ումեք պարզա[ագունի լեալ բնութեանն]: Զայտ դեռ խնդրեմք, քանզի և ո՛չ այս ե բնութիւնն Նորա պարզ, ըստ որում և ո՛չ որ ի բազմացն են գոյացեալ մի մարդիկ և անասունք:

Եւ երկրորդի անբաւութիւնն տեսանի: Յերն և յԵղիցին անսկզբնութեամբ ե անբաւ և անկատարած գոլով, զի առաւել քան զայսոսիկ: Անսկիսքն ասել և անկատարած, զի ի սոսին ո՛չ ե անբաւն:

Յորժամ ի վերին խորսն միտքն հային, ո՛չ ունին ուր դադարեն և հաստատեսցին յաղագս Աստուծոյ երևմանցն: Զի յայնմ վայրի անբաւութիւնն է:

Եւ զանանցանելին անսկիսքն անուանեաց: Հրչտակք անանցանելի են, այլ սկիզբն ունին՝ յԱստուծոյ եղեալք: Իսկ Աստուած, ասնկիսքն գոլով, գերազանց է քան զհրչտակաց գիտութիւն: Եւ ո՛չ բաւեն գիտել զբնութիւն աստուածութեանն, զի ի նմանե են եղեալք:

Դարձեալ՝ զանանցանելին ան[սկիզբն]: Յորժամ ի վերին խորսն միտքն նկրտեցաւ և ո՛չ կարաց անցան|105բ|ել հասողութեամբ:

Անսկիսքն անուանեաց: Եւ յորժամ ի ստորինս և որ ի կարգիս ե [անմահ և անապական]: Եւ յորժամ ի մարդիկ համեմատես անմահ և անապական:

Եւ յորժամ ի միասին առնուցուս զամենայն [յախտենական]: Զանսկիզբն և զանվախճանն և զանմահն և զանապականն: Զայսոսիկ ունելով՝ յաւիտենական ասի:

Վասն զի յախտեանն ո՛չ ժամլանակ և ո՛չ ժամանական մասնի ինչ, զի և ո՛չ չափելի է]: Ժամանակ յերիս բաժանի՝ յանցեալն, ի ներկայս և յապառնին, իսկ յաւիտեանն ո՛չ ընդ թուաւք անգանի:

Որպես է մեր ժամանակ արեգական բերմամբ չափեալ: Թե՛ «Աղամ եկաց ամս .ՁԼ., Նոյ՝ .ՁԾԵ.: Իսկ հրշտակք ո՛չ այսպես. թեպետ և սկիսքն ունին, այլ անանցանելի են՝ երկարաձգեալ ընդ Երրորդութիւնն:

Դատապարտիցիմք .Բ. ասել կամ .Ա.՝ որպես հրեայ[ք]:

Չարն յերկոսինն մտանե, բազումս ասել իբրև զհեթանոսս կամ մի՛ իբրև զհրեայն: Երիս սրբասացութիւն և մի տերութիւն և մի աստուածութիւն՝ որպես այլ ումեմն նախ իմաստասիրեցաւ Նսայիաս:

Եւ զի ո՛չ եր բաւական բարերարութեանն այսք շարժել զիւր զգիտութիւնն¹: Ո՛չ պարտ վարկաւ Երրորդութեանն միայն զիտել զմիմեանս և փառաւորիլ ի միմեանց, այլ կամեցաւ արարածս առնել՝ զփառաւորեսց[10-ճա]ին զԱրարիչն, թեպետ անկարաւտ եր յամենայնե:

Այլ պարտ էր հեղուլ զբար[իսն և ճանապարհորդել]: Արարածս առնել, զի փառս զստ//²: Եւ ճանապարհորդել զիտել արարած այս զԱրարիչն և նմանել բարերարութեանն և մարդասիրութեանն:

Եւ միայն ունել ի բարիսն շարժումն, որ առ Աստուած ե: Բարերարութիւնն և մարդասիրութիւնն: Եւ յառաջին զԱստուծոյ առեալսն բարերարութիւն և զմարդասիրութիւն:

Որ յաղագս պայծառութեանն արուեսակ խաւար վասն [ամենակն բառնալոյն լեալ և ասացեալ]: Ի ներքոյ եր քան զհրշկապետս և զայլ դասս, ի մեջ հրշտակաց եր, վասն որոյ ասի հրաման ետ վարսաւոր քերոբէին ընգենուլ զնայ ի միջոյ հրեղեն վիմացն:

Ի բարոյն փաղչել և չար լինել: Փոքր բանիւս իմով զմեծամեծս Աստուծոյ առնել:

Եւ վասն զի առաջինն զեղեցկապես ուներ [նմա]: Իմանալի աշխարհն և հրեշտակք:

Երկրորդ զմտաւ ամ[էր աշխարհ նիւթական և տեսանելի]: Գալ ի աշխարհ ի չորից նիւթոց:

¹ Ճառում՝ զտեսութիւն, էջ 15:

² Անընթեռնելի է:

Եւ ա՛յս է յերկնէ և յերկրէ և որ ի մեջս եմ [իաստատութեամբ]: Երկիր և ջուր և ի միասին խառնումն չորից տարերցս, երկրի և ջրոյ, աւզոյ և հրոյ: Երկիր ցուրտ և ցամաք, ջուր ցուրտ և խոնաւ, աւզ խոնաւ և և ջերմ, հուր ջերմ և և ցամաք: [106բ] Դարձեալ՝ ունին և այլ երկուս որակութիւնս. երկիր՝ խիտ և չոր, ջուր՝ բուրբ և գեղ, աւզ խիտ և և շարժուն, խտութեամբ ընդ ջրոյ միաբանեալ և շարժութեամբ ընդ հրոյ: Հուր սուր և և անգայտ: Եւ դարձեալ՝ այլ որակ. երկիր ծանր և և անշարժ, ջուր՝ ծանր և շարժուն, աւզ՝ թեթև և շարժուն, հուր՝ սուր և թեթև, և խառնեալ են այսպես: Երկիր ցամաքութեամբ ընդ հրոյ, իսկ ցրտութեամբ ընդ ջրոյ: Զուր ցրտութեամբ ընդ երկրի, իսկ խոնաւութեամբ ընդ աւզոյ: Աւզ խոնաւութեամբ ընդ ջրոյ, իսկ ջերմութեամբ ընդ հրոյ: Դարձեալ՝ ըստ մակդարձութեան և կամ բեկութեամբ այսպես միաբանեալ են. հուր՝ ջերմ և ցամաք, ջերմութեամբ ընդ աւզոյ միաբանեալ, իսկ ցամաքութեամբ՝ ընդ երկիր: Աւզ խիտ և և շարժուն, խտութեամբ ընդ ջրոյ միաբանեալ և շարժութեամբ՝ ընդ հրոյ: Զուր ծանր և շարժուն, շարժութեամբ ընդ աւզոյ միաբանեալ և ծանրութեամբ՝ ընդ երկրի:

Գովելի ըստ իւրաքանչիւր բարի բնութեամբ: Հուր՝ ջեռուցանելովն, աւզ՝ տածելովն, ջուր՝ գովացուցանելովն, երկիր՝ բուսովք:

Յամենեցունց յարմարութեանց և ձայնակցութեանց: Իբր աղիք երգոց թոյլ և պինդ գոլով [107ա], այնպես յարմարեալ են ծանրն ընդ թեթևին, և խոնաւն ընդ թեթևին և խոնաւն ընդ չորին, սուրն բթին և անգայտն խտին:

Այլ առ այլ գեղեցիկապես կալեալ: Ծայրքն զմիմեանս կալեալ են, որպես արք երկու ի խոնարհ կալով և ի բարձրութեան, ձեռս տուեալ՝ պնդեն զմիմեանս: Այսպես, հուր թեթևութեամբ և սրութեամբ բուռն հարեալ զժանտութենն երկրի և զանշարժութենն, և աւզ ջերմութեամբ կալեալ զցրտութիւն և ջուր խոնաւութեամբ կալեալ զցամաքութիւն երկրի:

Զի ցուցցե թե ոչ միայն ընդլանի իւր բնութիւն]: Զհրշտակս:

Այլն զամենևին աւտարացեալս: Զգալիս ընդանի աստուածութեան և իմանալի բնութեան: Ասաց, թե այլ է բնութիւն հրշտակաց և այլ հրշտակապետաց, այլ աթոռոցն և այլ տերութեանցն, այլ սերովբէիցն և այլ քերորբէիցն, և որպես տեղեալ զատուցեալ նոյնպես և բնութեամբ:

Արդ՝ միտք և սգայութիւնք [ի միմեանց բաժանեալք]: Հրշտակական և անասնայինն, և ո՛չ ամեն առատաբար, զի մարդն չեր եղեալ: Եւ ի նիւթ առնլու զմար[դն]: Ի չորից տարերցս, զորս յառաջին աւուրն գոյացոյց:

Հրշտակ՝ այլ երկրպագելի [խառն]: Յանասնոց և յայլոց հնազանդելոց խառն յիմանալոյն և ի սգալոյն:

Տես/107բ/աւղ երևելի [արարածոյս]: Եւ ի խորհուրդ եկեալ [իմանարոյն]: Մտաւորութեամբն:

Մարմին վասն ամբառնալ[ոյն]: Զի պատուիրանապայուլթեամբն անմահ մնասցէ ընդ հոգոյն: Եւ կամ զի մի մեծս ամբարձցի հպարտութեամբ, այլ հայելով՝ ի մարմինն խոնարհեսցի:

Եւ հոգի յաղագս շնորհին: Անմահ է հոգին և կամ թե ամենայն պարզևացն Աստուծոյ և շնորհացն հոգին է ընդունիչ՝ ըստ պատկերի Աստուծոյ եղեալ:

Առ Աստուած հայելովն աստուածանալ: Որպես Մովսես:

Աստանար ճառագայթք ճշմարտութեան: Ադամ մտաւորութեամբն զճառագայթս ճշմարտութեանն Աստուծոյ տեսանել և կրել արժանապես:

Զսա եղ ի դրախտին, զի՞նչ [որ երբեք եր դրախտն]: .Բ. տեսակք են դրախտին, զի՞նչ և կամե քո առցես. թաւ վայր անապական պտ[ղ]ով լցեալ: Դարձեալ՝ դրախտ առաքինութիւնք, խոհեմութիւն, որ պատուականն է և արիութիւն, որ քաջավստահութիւն և ողջախոհութիւն և արդարութիւն, որ է բոլոր անձինն ազատականութիւն:

Ինքն իշխանութեամբ [պատուեալ]: Այնչափ վայելուչ զինքն իշխանն զկերպարանն իւր ներգողին նմա գործել զառաքինութիւնսն:

Զի իցէ առողին բարին ո՛չ ինչ նուազ [քան զառողին սերմանս]: Սերմանք պատուիրանն: Զի գործեսցես զառաքինութիւն, որք են անմահ տունկք |10-8ա| տացես զպտուղ զ.Ճ.աւորն:

Աստուածաին խորհրդոցն: Աստուածային կամացն:

Թերևս արդեաւք պարզագունիցն [և կատարելագունիցն]: Թուի ինձ, թէ առաքինութեանցն, որք պարզագոյնք վասն անմարմնութեանն: Գործել զնա և պահել: Եւ գործեաց փարիսեցին, այլ ո՛չ պահեաց: Աբրահամ գործեաց և պահեաց. «Առից ջուր լուսացեն զոտս ձեր» (Ծննդ. ԺԸ 4): Մեկնէ:

Տեսութիւն եր տունկն որպես [իմ տեսութիւնս]: Գիտութիւն եր, որպես իմ գիտութիւնս: Զմաշկեղենս սգեն զմեռելութիւն, զմահկանացու մարմինս, և զընդդիմահարն ընդդիմահարն մարմինս, աստուածային կամացն և գիտութեան, և զճառագայթս շնորհաց Նորա ո՛չ թողու ի ներքս, զի մարմին ցանգա հակառակ հոգոյն:

Եւ տա արեւնս՝ [նիւթ ինքն իշխանութիւն]: .Դ. աւրենք, այլ թե .Զ. բնական աւրենք: Եւ դրական զոր եղ Ադամայ և զրական (°), չորրորդ աւետարանականս: Եւ առաքեալ ասէ. «Գիտեմ այլ աւրենս, զինեալ յանդամս իմ» (Հմմտ. Հռոմ. Զ 23): Եւ դարձեալ՝ «Գերել զիս աւրինաւքն մեղաց» (Հմմտ. Հռոմ. Զ 23):

Եւ զմաշկեղենն սգենուլ [պատմութեանն]: Մաշկ ընդդիմահարել ուսոյ և անմասն ի ճարպոյ և յոսկերաց, որով շրջի կենդանի:

Եւ զառաջինն գիտելով զիւր [ամաթս, յԱստուծոյ թագչի]: Ասելն՝ «Լուս զձայն քո [ի] դրախտին» (Ծննդ. Գ 10):

Շահի իմն ստանար¹ զմահն: |108բ| Եւ եղև մարդասիրութիւն պատու-
հասն, զի թե ո՛չ եր ճաշակել զմահն, անմահացեալ եր, որպես զչարն: Բայց ի
ձեռն մահուն ընգալաւ յետոյ զփրկութիւն՝ ի ձեռն մարմնանալոյն Փրկչին:

Բազմաւր խրատեցաւ յետոյ փոխանակ յորով[ագումնից մեղացն]: Զոր ինչ
յետոյ ի ժամանակս ժամանակս ազգ մարդկան ըստ չարին սերմանց զոր ի
ձեռն աւճին սերմանեաց առ կինն գործովք և ազգ ազգի մեղանաւք վարե-
ցաւ մինչև կարաւտացաք Աստուծոյ մարմնանալոյ, և ըստ մեղանացն ըն-
գալաք և զխրատս յԱրարչեն՝ ըստ իւրաքանչիւր պատճառաց:

Բանի: Որպես առ Նոյիւ սպառնայր զարկածս ջրհեղեղին:

Արինաւր: Մովսեսին և մարգարէիցն:

Բարեգործութեամբ: Զի եր երբեմն, որ սպառնայր և ետ, զի բարեգործ
եր, որպես դարձն ժողովրդեանն:

Սպառնալեալ, հարոածաւր: Ամենայն պատիժքն առ հրեայս և հեթա-
նոսս:

Ջրովք: Զրհեղեղն առ Նոյիւ:

Հրկիզութեամբ: Առ սողոմացիսն:

Պատերազմաւ: Առ Յեսուաւ և Դաւթիւ:

Յաղթութեամբ, պարտութեամբ: Զի եր ազգ, որ յաղթեր և եր որ պար-
տեր, որպես առ Ելիոնի պատ[երագմ]:

Նշանաւք յերկնայ[ին]: Առ Յեսուաւ և Եգեկիայիւ՝ դարձ արեգականն |109ա|:

Յաւորոց: Հարուածք կարկտին:

Յերկրե: Շարժմամբ և այլք:

Ի ծովն: Վրդովմամբք ալեացն:

Արանց: Զոմանս խրատեաց, զոմանս պատուեաց, որպես զԱբրահամ:

Ազանց: Զամենայն ազգ:

Քաղաքաց: Սողոմաեցոցն:

Անյուսալի փոփոխմամբք: Ելիցն Եգիպտոսի և որ ինչ հրաշագործեցաւ
յԱստուծոյ:

Որով խորտակեալ [զչարութիւնն եր փութացեալ կատարած]: Զի այսպիսի
զանազան հարուածովք և կամ բարոգործութեամբք ո՛չ ուղղեցաւ ազգ
մարդկան և ո՛չ աւրինաւք և ո՛չ մարգարէիւք, մինչև ինքն Արարիչն կա-
տարած արար գալստեամբն իւրով:

Մարմնովն ամբառնալ: Նախ գիտէ Աստուած ի հոգոյ և ի մարմնոյ արար
զմարդն, զի մի ամբարտաւանեացն: Գիտեր նախգիտութեամբն, եթե սա-
տանա անբարտավանելոց եր:

¹ Ճառում՝ և աստանաւր, էջ 20:

Իսկսքանն սկիսքն: Սկիսքնեան սկսքնութեամբ Հայր Որդոյ և Հոգոյ Սրբոյ: Եւ Որդի իմաստութիւն Հաւր, կերպարան սկսքանտպին. “Որ ետես ինձ, ետես զՀայր” (Ղուկ. ԺԴ 9):

Շարժեցեալ կնիր: Թագաւորաց կնիք շարժեցեալ ո՛չ բերեն զնոյն կերպարան, իսկ Բանն Աստուած մարդեղեալ մնաց ի նոյնութեանն, քանզի այլայլութիւն և փոփոխումն յԱստուած ո՛չ է, այս մարդկան է՝ լինելութիւն, ապականութիւն, աճել[ութիւն], |109բ| նուազութիւն, այլայլութիւն, ըստ տեղոյ փոփոխութիւն:

Անփոփոխելի պատկեր: Թագաւորացն պատկերք փոփոխին մոմովքն, իսկ Որդի՝ պատկեր Հաւր, թեպետ և մարդ եղև, անփոփոխելի մնաց Աստուածութեամբն:

Հաւր սահման և բան: Մարդ սահմանի կենդանի և բանական գոյով: Իսկ ուր Որդի, անդ Հայր սահմանի և ուր Հայր՝ անդ Որդի:

Յիւր կերպարանն գա: Մտացն և Հոգոյ միջնորդ գոյով՝ միացուցանե զմարմինն ընդ աստուածութեանն:

Մարրեցելոյ Հոգովն: Հոգին Սուրբ մաքրեաց և տաճարացոյց զԿոյսն սուրբ՝ ըստ ձայնի հրչտակապետին:

Քանզի պարտ և արժան եր ծնրնդ[եանն պատիւ ընդունել]: Անպատուեալ ծնունդն ասելովն Եւայի. «Յաւաւք և տրտմութեամբ ծնցիս որդիս» (Ծննդ. Գ 16): Ծնաւ առանց ցաւոց և երկանց ըստ Եսայի մարգարեութեանն. «Յառաջ քան զծնանելն, որ երկներն» (Հմմտ. Ես. ԻԶ 17): Յառաջ քան զելանելն ցաւոց երկանցն:

Եւ կուսութեանց ե նախապատուութիւն: Անպատուեալ լինին կուսանքն և անորդիք: Ծնանելով ի Կուսե՝ յառաջապատիւ արար զկուսութիւն:

Ով նոր խառնմանն: Ո՛չ որպես տատերքս խառնեցան և ո՛չ որպես ջուր ի գինի և կամ կաթն ի ջուր, զի սոքա լուծանին, այլ մարմինն ո՛չ լուծաւ յաստուածութիւնն |110ա|: Վասն զի եկաց մնաց յատուկ բնութիւն մարդկութեանն՝ միացեալ ընդ բնութեան աստուածութեանն, վասն զի որ զհուր յերկաթոյ և ի քարէ անորոշելի արար և սգերազանց, որպես Ինքն կամեցաւ խառնեաց զբնութիւն մարդկութեանն ընդ բնութեան աստուածութեանն:

Միջոցաւ հոգոյն [աստուածութեանն]: Միտքն և Հոգին աստուածութեանն միջնորդ եղև և մարմնոյն:

Թափի յիրմէ փառացն: Առ զ.Լ.Գ. ամն:

Որ բան յայնժամ ի վեհա[գունեն ետ]: Փչումն նոր է միտքն՝ կերպարանն Աստուծոյ ընդ որս կացինն և մնացին: Ընդ հրչտակս, որ կացինն ի բարիոջն, զբարեկամսն զհրչտակային զաւրութիւնսն, փեսաւեր Յովհաննես:

Յաղագս ի վայր կորացեալ քան[անացոյ հոգոյն խոնարհի]: .Բ. Կանայս ընդ մի յիշե գ.ԸԺ.ամեա կարկամեալն և զքանանացին: Բնութիւն մարդկան այնպես կարկամեալ ի վայր նաեր, քանզի առաքեցաւ վասն մարդանալոյն, ասի, զոր առաքեաց և սրբեաց, այլ ի Հաւրէ աստուածութեամբն անմեկնելի մնաց:

Քանզի [առաքեցաւ՝ այլ իբրև զմարդ զ]ի կրկին եր: Աստուած և մարդ: Երկեաւ: Ի ժամ խաչին քրտինքն ոլոռն վիժէին:

Եւ իբրև սկիսքն զանժամ[անական պատոն]: Հայր սկիզբն, այլ՝ անժամանակ և անմիջելի:

Եւ զի մի թուեսցի ընդդեմ Աստուծոյ: Վասն այնր ասի. «Առաքեաց զիս Հայր» (Յովհ. 2 58), և եթե. «Հայր իմ մեծ է քան զիս» (Յովհ. ԺԴ 28)|110բ|:

Ըստ որում և մատնեալ ասի: Եսայի ասե. «Տէր մատնեաց զնա առ ձեռս¹ մեր» (Հմմտ. Ես. ԾԳ 6):

Այլ ինքն զինքն մատնեաց: «Զո՞յ խնդրեք: Ասեն՝ զՅիսուս: Ասե. Ես եմ» (Հմմտ. Յովհ. ԺԸ 6): «Եթե զիս խնդրեք, թողեք զդ[ոցա երթալ]» (Հմմտ. Յովհ. ԺԸ 8):

Գրեալ ե: Յարուցից իջաւ զոր Աստուած յարոյց ի մեռելոց և աջովն Աստուծոյ բարձրացեալ: Այլ և ինքն զինքն յարոյց՝ «Անձամբ իմով դնեմ զանձն և առնում զսա» (Յովհ. Ժ 17): Եւ ինքն վերանայր յերկինս. «Եւ ամբ կալաւ զնա յաչաց նոցա» (Գործ. Ա 9):

Յոմանց իբրև զԱստուած պատուի և ժողովի²: Ի Սաբելէ Լիբե[ացոյ]:

Եւ ի կիսոց իբրև մարմին [անպատուի և բաժանի]: ՅԱրիոսէ:

Նոցա բարձանեալ պ[արտ եր]: Սաբելի բար[ժ]անել պարտ եր յերիս Անձինս և ի մի աստուածութիւն, քանզի ասեր Սաբել մի դեմս խառնեալ ընդ միմեանս և անուանաղներ միայն երիս, այլ ո՛չ յանձինս յատուկ: Եւ սոցա միաւորել արիոսանցն, քանզի ասէին զՈրդի կրտսեր քան զՀայր, և զՀոգի նոազ քան զՈրդի՝ որչափ աղաւնի քան զմարդ:

Գայթազղե՞ս³ մարմնովն, զայդ [և] հրեայրն: Ասեն՝ «Դու մարդ ես և զանձին քո Աստուած առնես» (Յովհ. Ժ 33):

Նորա զորդոյն կոչումն զուգապատու[թ]ե[ա]ն [ձայն իմացան]: Զոր բարբառեցաւն Հայր ի վերայ Յորդանան գետոյ. «Դա ե» (Մատթ. Գ 17):

Փոքր ինչ յետոյ տեսցես զՅիսուս սրբեալ: Յետ .ԲԺ. աւուր մկրտութեամբն իւրով:

¹ Վերն ընթեռնելի՝ առ մեղս մեր:

² Ճառում՝ օժանի, էջ 24:

³ Ճառում՝ գայթակղի՞ս, էջ 24:

Ծանխր իբրև եզն գտածիչ [իւր եսախաս հրաման քեզ, և իբրև էշ զմտոր Տեանն իւրոյ]: |111ա| Իշոյ և եզն զհրեայս և զհեթանոսս նմանեցուցանե:

Եթև Յեգիպտոս փախիցէ [յաւժարութեամբ փախի՛ր ընդ նմա]: Եգիպտոս նեղիչ թարգմանի: Յաւժարութեամբ: Համբերեսցես ի նեղութիւնս վասն Քրիստոսի: .Ե. ամ եկաց ի Հերմոյակաւլիս քաղաք զոր շինեալ եր Մովսեսի:

Զգեղեցկապես անդ երկրպագե[ալն]: Յեգիպտոս գեղեցկապես երկրպագեցաւ ուղղափառութեամբ, զի Պետրոս և Աթանաս անդ էին և այլք ի սրբոց ճգնաւորացն:

Ի բա՛ց բարձ, որ ի ծնրնդենն [ծածկոյթն եր]: Զմեղս զաստուածավաճառս ի բաց, յետ մկրտութեանն սակաւ ինչ աւուրբք Տէր մեր գսեղանս հատավաճառացն ցրուեաց և զաղաւնավաճառսն եհան ի տաճարն: Դո՛ւ՛ զարիանոսս զաստուածավաճառսն և որք զանմտութիւն գնեն և վաճառեն հան ի տաճարն Աստուծոյ:

Քարկոճեցի՛ր: Ի Նազարեթ քարինս առեալ զհետ մտին և հանեալ զնա յար[տաքս](^o):

Պատկառէ՛ ի քումէ լութենեդ: Առաջի Հերողէ ի լուռ եկաց, զի չեր ինչ աւկտելոց: Պատկառեն իշխանք ի սակաւ բանից քան ի լեզուագարաց:

Եթև մտրակեսցիս: «Եթե հարկանե ոք զճնաւտ քո մատոյ զմ[իւսն]» (Հմմտ. Ղուկ. Զ 29): Լնում զպակասութիւն չարչարանացն Քրիստոսի:

Փշաք պսակես[ցի՛ր խոշորագունիւք ըստ Աստուծոյ վարոյք]: Խոշորագոյն և անբ//տ վարս |111բ| ստացիր ըստ Աստուծոյ կամացն:

Ընգա՛լ զեղեզն: Եղեզն եղին ի ձեռինն գրել զինքեանս տարագիր և զհեթանոսս յորդեգրութիւն Հաւրն երկնաւորի:

Կատարա՛ծ, խաչակի՛ց լեր: Կատարած նմանութեանցն զայս արա, չարչարակից լեր և մահակից, զի եթե չարչարանացն կցորդ լինիմք և փառացն և տեսեալն որ երրորդութիւն. «Այժմ տեսանեմք իբրև հայելի աւրինակաւ այլ յայնժամ դեմ հանդիման» (Ա Կոր. ԺԳ 12): Այժմ խելամուտ եմ փոքրիչատէ, այլ յայնժամ գիտացիս որպես:

Եւ կամ տեսեալն որ երրորդութիւն, որ խաչակից լինի և այլն: Ընդ երրորդութիւնն թագաւորեալ երկրպագութիւն առնուն յարարածոց:

Զոր և այժմ ի մեզ հասանել¹ մաղթեմք որքան հասանեմք: Եւ այժմ աղաչեմք տեսանել մտաւք զփառս աստուածութեանն և զլոյս գիտութեան Նորա:

Որչափ² հասանելի³ ե կապեցերոց մարմնով Քրիստոսի Յիսուսի Տերամբ մերով: Եւ այս պարզե և մեզ Քրիստոսիւ Յիսուսիւ Տերամբ մերով, որում փառք յաւիտե[անս]:

¹ Ճառում՝ հաստատել, էջ 28:

² Ճառում՝ որքան, էջ 28:

³ Ճառում՝ հատատելի է, էջ 28: